

Odakle dolazi zlo?

kako to odakle

od čovjeka

uvijek od čovjeka

i samo od čovjeka

Tadeuš Ruzevič

Tanja Stupar-Trifunović

O Hajnrihu Belu, ili/i o nama samima

Ovaj spoj sastavljajuće – rastavljajućih veznika (i /ili), stavljenih već u samom naslovu ovog izlaganja, prisutan je zato što govoriti danas o Hajnrihu Belu, čitati odlomke njegovih tekstova, analizirati njegovu biografiju zapravo, predstavlja jedan podsjetnik. Prije je to nelagodni podsjetnik na nas same, na nas danas i ovdje i na našu zemlju (u okvir ove sintagme *naša zemlja* biću slobodna uvrstiti i cijelu bivšu Jugoslaviju, dijelom i iz ličnih razloga jer sam rođena u Hrvatskoj, a živim u BiH) negoli na samog Bela i ono što Njemačka danas jeste. I nemoguće mi je bilo pripremajući govor o Belu izbjeći tu ličnu dimenziju možda zato što vas Bel naprosto gura u lično iskustvo, on ne želi, ne dopušta da budete masa, da se krijete iza množine, njegovo kazivanje o ratu, o zločinima, o Njemačkoj prije i poslije rata obojeni su jakim ličnim doživljajem i natjeraće vas da o ratu prestanete razmišljati na način mi smo, vi ste, oni su...

Zato što su me naprosto fascinirali ti tekstovi koristiću puno citata, a mislim i da je to najbolji način da prepoznate slične situacije kojima smo pred sam rat, u ratu a i poslije rata bili svjedoci, jer *Isto se istim spoznaje*.

Bel je, kao i mi, osjetio određenost životnog puta tzv. istorijskim okolnostima u kojima se jedna egzistencija začinje, razvija, sazrijeva a njegova je itekako bila "politična". Naime, odrastao je u Vajmarskoj republici, tinejdžerske dane provodio je u vrijeme nacizma, sazrijevao kao učesnik Drugog svjetskog rata, rani poslijeratni period proveo pod savezničkom okupacijom da bi kao tridesetdvo godišnjak svjedočio osnivanje Savezne Republike Njemačke.

Stravična iskustva koje donosi dikataura bilo kojeg da je oblika i ubjeđenja obilježila je životni put Hajnriha Bela, ne samo kao čovjeka i građanina nego i kao pisca i učvrstila njegovo opredjeljenje i vjeru u dužnost aktivnog učestvovanja građanina u političkom životu zajednice. Destruktivne transformacije i promjene državnih oblika i uređenja koje su obilježile Belov život (i zapravo živote

ogromnog broja ljudi) iako življene u nekom drugom vremenu imaju jednu temeljnu zajedničku crtu koja se može povući sa prostorom BiH, odnosno bivše Jugoslavije. Radilo se tamo, baš kao i ovdje, o jednom procesu otpora sazrijevanju i uspostavi parlamentarizma i demokratije od strane diktatura koje su negirale ljudsko dostojanstvo i slobodu ličnosti na najbrutalniji način.

Zato Bel može izjaviti "Moja biografija me politizovala, na silu, često čak i protiv moje volje." i nastaviti dalje slijedećim riječima...

Mlađi među vama samo iz priče poznaju atmosferu koja vlada u diktatorskoj državi; pravna država je pojam kojim sebi ništa ne možete predočiti, jer njenu suprotnost nikada niste osjetili na vlastitoj koži, niti ste vidjeli vlastitim očima. Pokušajte zamisliti da večeras u ovom gradu počne uništavanje neke nasumce određene skupine građana, katolika, protestanata, socijalista, komunista ili onih za koje se smatra da pripadaju tim skupinama; razbijali bi se izlozi, izvlačile stvari na ulicu, sugrađani koji pripadaju toj određenoj skupini bili bi hapšeni, ucjenjivani, premlaćivani. Vi biste rekli: "Smiješno, to je nemoguće", proširio bi se val negodovanja, policija bi se umiješala i mi bismo, kažemo, nešto učinili. Nadam se da bismo nešto učinili. Živimo u gradu koji ne trpi takvo nasilje. Ali, građani istog ovog grada su prije dvadeset godina otpjeli takav zločin.

Ovo je odlomak iz teksta *Cijena pomirenja* Hajnriha Bela napisan petnaestak godina poslije zločina nad Jevrejima u Njemačkoj.

Na ovom mjestu ja, pretpostavljam zajedno sa svima vama, mogu reći "Moja me biografija politizovala na silu, često čak i protiv moje volje." Trauma biografije Tanje, djevojčice iz rodnog grada Zadra, nosi slike porazbijanih izloga prodavnica, i kafana jer su bile vlasništvo onih drugih različitih od onih koji su bili većina, prinude potpisivanja tzv. lojalnosti hrvatskoj državi, u suprotnom bi ostajali bez posla, slike i zvukovi noćnih telefonskih poziva dok su iz slušalice dolazile prijeteće poruke, potom minirane kuće i prebijani ljudi... Policija nije ništa činila. Mnogi su otišli. I ja sam otišla. U Banjaluci sam upoznala djevojku sa identičnom pričom samo je ona na isti način otjerana iz Banjaluke, u koju se poslije vratila. Takvih priča i još mnogo, mnogo strašnijih ima oko nas koliko hoćete, svako od nas je nosilac po jedne takve priče.

Ono što je važno jeste da je obrazac te priče, odnosno obrazac diktature prepoznao i zapisao Hajnrih Bel, ali i pored ovako jasnog opisa scenarija mi smo ga opet objeručke prihvatili. Pitanje je kako nismo znali prepoznati zlo i kako smo dopustili da nas zavede. što je to u njemu bilo tako omamljujuće da mu se nismo uspjeli oduprijeti. Zašto nismo bili pažljiviji čitaoci. Možda dijelom i zato što vlada mišljenje da čitati znači bježati od realnosti, naprotiv čitanje bi trebalo biti nešto što nam omogućava da upoznamo sve složene stvarnosti (namjerno govorim u množini jer reći jedninu za stvarnost znači osujetiti njenu beskrajnu manifestaciju).

U govoru prilikom dodjele nagrade grada Vupertala 1959. godine naslovljenom "Jezik kao bedem slobode" Bel kaže –*"Postoje mnogi strašni načini da se oduzme nečiji dignitet. Nasilje i tortura tek su dva puta ka mlinovima smrti, ali ono najgore što mogu zamisliti, nešto poput obogaljujućeg oboljenja duha, jeste ono što bi me prisililo da kažem ili napišem rečenicu koja ne bi mogla izdržati sud onoga što sam maloprije pomenuo –sud savjesti slobodnog pisca."*

Ne možemo se poslije ovih Belovih riječi ne zapitati koliko smo mi imali pisaca sa savješću? Koliko smo imali savjesti? Koliko smo krivi? Da li je bilo moguće nešto promijeniti? Postoje li ljudi koji su pokušali? Da, postoje. Oni su stali pred mašinu koja melje i bili samljeveni. Oni su se ponudili kao žrtve. Kao Srđan Aleksić kojeg su ubili pripadnici vojske RS jer je pokušao zaštititi sugrađanina bošnjačke nacionalnosti. Bel o krivici piše;

Jesmo li postali krivima time što smo bili suvremenici, svjedoci, tim što smo preživjeli? Nismo krivi u moralnom ili pravnom smislu, ali sigurno jesmo u teološkom; čovjek je kriv ako se ne ponudi toj kobi kao žrtva. Krivi, jer smo preživjeli, jer smo postali dio kobi, jer nas ona nije izabrala za žrtvu.

Tako razmišlja Bel, a na tom fonu su i stihovi Stevana Tontića koji kaže *Bolje da sam zaklan nego da koljem.*

Postoji i druga vrsta sugrađana od onih koji bi vas htjeli zaštititi, zvaćemo ih Gospodin X jer ih je Bel upravo tako imenovao. I vi zasigurno u svom komšiluku imate po nekog Gospodina X. Je li ga moguće prepoznati? Teško, osim ako ga niste upoznali u ratu kada je imao ono drugo lice. Šta o njemu kaže Bel?

Istina je: bezazleni susjed, koji je izjutra pospan izlazio pred kućni prag po mlijeko i zemičke, bio je potencijalni ubica. To zvuči kao bajka, krvava bajka o teroru, koja polako tone do slojeva u kojima se stapa sa ostalim bajkama

Gospodin X, danas dvadeset godina stariji, inače isto tako bezazlen kao nekada, bavi se potpuno nesumnjivim poslovima: prodaje cigarete, opunomoćenik je nekog zavoda za kreditiranje gdje piše službene opomene, ide u crkvu, štedi za duže putovanje tokom godišnjeg odmora, a nedjeljom pokušava riješiti veoma delikatatan problem sa svojom ženom - da li će popodnevni kolač biti sa šlagom ili bez njega.

On - ubica? To zvuči tako dramatično, nasilno, kriminalno.

I kad smo s Belom upoznali svoju/ njegovu biografiju, preispitali udio sopstvene krivice, upoznali Gospodina X preostaje nam da se dotaknemo još dvije bitne stvari u cijeloj priči, to je uticaj propagande i pitanje šta možemo učiniti da nešto izmjenimo u budućnosti. Uticaj propagande je nešto u praksi krajnje provjerljivo, bilo da se radi o najbezazlenijim ili ih bar takvim smatramo reklama ili o ratnoj propagandi, proizvod je drugačiji, metod na kojem propaganda funkcioniše ne baš puno, upravo zato Bel je zapisao:

Nemojte povjerovati da su riječi "reklama", "vrbovanje", "propaganda" bezazlene kao što se predstavljaju: povijest utjecanja na ljudski duh još nije

napisana; čovjekovom duhu ona ne bi dala dobru ocjenu. Danas se može veličati sredstvo za pranje rublja, sutra marka cigareta –istim sredstvima možete izložiti i neku skupinu ljudi preziru, pripremiti njihovo ubojstvo.

Samo mali pomak moći na mjestu koje suvremenima ostaje nevidljivo i strojevi za javno mnijenje rade, pune ljudski mozak predrasudama koje postaju naslijeđe cijelih naraštaja.

I ovaj propagandni momenat smo svi imali prilike upoznati u njegovom najbrutalnijem ratnom ispoljavanju. Ima li išta gnusnije od ratne propagande? Ali upravo propaganda učestvuje u kreiranju ratova, uči vas o njihovoj opravdanosti, drži vas u ubjedenju da trebate da se borite protiv komšije, terorista, marsovaca zato što su ružni, prljavi, zli... I kad bi išli dalje i dalje do korjena onog što pokreće čovjeka da ratuje, da ubija, da nanosi zlo drugom došli bi do one Ruževićeve misli s početka da zlo uvijek dolazi od čovjeka. A svoje nepovjerenje u čovjeka izrazio je i Bel, no na to ću se osvrnuti kasnije u ovom izlaganju.

On se u svojim zapisima najčešće obraća mlađima jer su oni nosioci budućnosti i jer oni imaju snage da kreiraju i iznesu jednu bolju stvarnost, a i manje su opterećeni teretom pominjanog zla:

Proturječite, vi mlađi, vašim očevima, vašim učiteljima, protivite se u tramvaju i na školskom dvorištu, u radionici i u uredu.

Proturječite svugdje gdje se zlo negira ili tamo gdje vam - poput bilance u industrijskom pogonu - za izravnanje računa ponude druge nevino stradale. Za bezbrojne ubijene u logorima, bezbrojni drugi: mrtvi rata, oteti, nestali, djeca i žene, koji su umrli po seoskim drumovima. Mrtve uzeti kao predmet nacionalnog tekućeg računa novi je neljudski čin, koji odobrava buduće zločine, to je nedostojan čin, proistječe iz iste zablude kao i trijumf pobjednika koji isporučuje nevine propasti, vjerujući da time popravlja zlo. Ne priliči nam da smrt pomeranskog djeteta, koje se smrznulo na seoskom putu, ponudimo kao nadoknadu za smrt židovskog dječaka kojeg su u logoru Birkenau odvukli u krematorij. Nismo knjigovođe zla i ne trebamo to postati, naša računica neće biti točna.

I za kraj, pošto sad ipak živimo u kakvom takvom miru iako se često ako oslušnemo neke medije ili zabasamo po forumima čini da rat nikad nije ni prestajao ni Bel nije imao potpuno povjerenje u mir, upravo zbog pominjane sumnje u čovjeka i u njegovu zrelost. Možda ne zvuči optimistično, ali s obzirom na istoriju koja je iza nas moramo biti optimisti s oprezom i pokušati da živimo skupu slobodu, a ne jeftine ideologije jer one u konačnom uvijek skupo koštaju.

Ne vjerujmo miru: mašinerija za proizvodnju mišljenja je tu – nudi još uvijek bezazlene stvari, formira predrasude, koje se, doduše, iscrpljuju u komercijalnom, ali ipak već natapaju naš mozak. Potrebna je čudovišna snaga da bi se, prkoseći toj mašineriji, sačuvalo razmišljanje i sposobnost sjećanja. Moglo bi doći vrijeme u kojem više ne bi bilo politički oportuno zločin iz prošlosti nazvati imenom koje

mu pripada; tek tada ćemo pokazati koliko nam je vrijedna sloboda; to što se dogodilo Židovima, može se ponoviti bilo kojoj nasumce klasificiranoj skupini. Znamo što je čovjek u stanju napraviti, ne vjerujemo miru.